

*Куманська Ю. О.,
здобувач кафедри української літератури
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

«МАНДРІВКА ДОЩИНКИ» ОЛЕСЯ ІЛЬЧЕНКА: НА ПЕРЕТИНІ ЛІТЕРАТУРИ ТА ПРИРОДОЗНАВСТВА

Анотація. У статті проаналізовано оповідання О. Ільченка «Мандрівка Дощинки» (2008), видане в серії книг «Історії в малюнках для найменших». Зокрема, зацентовано на вагомості міждисциплінарних студій у дослідженні творів для дітей із науковим складником – різноманітних пізнавальних книг із хімії, біології, фізики та ін. Доведено, що оповідання О. Ільченка – яскравий зразок тексту, створеного на межі художньої дитячої літератури, природознавства та екології. Простежено, що важливий авторський задум – формування екологічної компетентності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку – органічно досягнуто за допомогою образного сприйняття та переживання почуттів і пригод героїні книжки.

Наголошується, що сюжетну реалізацію пізнавальної мети оповідання організовує мотив подорожі. Проаналізовано, як письменник за допомогою персоніфікованого образу краплі дощу Краплинки, її художньо змальованих пригод відтворює шлях води в процесі випаровування, взаємодію біологічних видів. Зауважено, як органічно поєднано в ілюстрованій історії для найменших читачів позитивний образ світу, радість від навколосвітньої подорожі, простий спосіб викладу. Доступною для дитячого сприйняття є історія навколосвітньої подорожі Дощинки як зятятої мандрівниці. Закцентовано на ідеї автора сформувавши думку про важливість живого світу планети, взаємопов'язаність усього, крихкість життя. Розмаїття топосів, погодних умов, екзотичність забезпечують цікавість у сприйнятті картин навколосвітньої подорожі Дощинки. Увіразнює сюжет оповідання зустріч Дощинки з антигероєм – хижою акулою. Логічним завершенням навколосвітньої мандрівки краплини дощу є художнє зображення фізичного процесу випаровування – фінального етапу колообігу води в природі. Символічним свідченням повернення мандрівниці Дощинки на хмаринку стала весела пісенька. Однак своїм малим читачам, які полюбили свою героїню, автор повідомляє, що з хмаринки піде дощ. У такий спосіб письменник досягає реалізації пізнавальної функції. Художні образи та мотиви оповідання підпорядковані популяризації наукових знань.

У сюжеті оповідання зауважено алюзії до мультиплікаційної історії Н. Гузєєвої «Капітошка».

Виокремлено роль ілюстрацій А. Котової, які вдало доповнюють уявлення дитини про ідеальний екологічний світ.

Ключові слова: література для дітей, пізнавальна література, історія в малюнках, інтердисциплінарність, алюзія, екологічні мотиви, мотив подорожі, проблема самоідентичності.

Постановка проблеми. Сучасна українська література для дітей дедалі глибше ідентифікується, усталюється як самобутній художньо-естетичний феномен і об'єкт наукових досліджень. Лавиноподібне зростання кількості суспільних проблем,

соціальних тем і горизонтів у дитячій літературі, кардинальні зміни в жанровій системі, акценти в художніх та художньо-публіцистичних текстах, поглиблення репрезентативних образів, дискурсу дитинства як періоду пізнання себе, світу, оточення, інших людей і явищ природи засвідчують особливості ключових тенденцій української дитячої літератури на сучасному етапі. Важливим складником цієї системи, що розвивається, є дитяча та підліткова проза.

І якщо донедавна «літературознавство ретельно стерегло кордони» [1, с. 23], то кілька останніх десятиліть спостерігаємо за тим, як інтердисциплінарність, тексти на межі гуманітарних, а уже часто й природничих, технічних дисциплін постають серед провідних принципів літературної творчості та її дослідження. Співпраця наук на перетині спільних проблем стає дедалі цікавішою в сучасному світі, де досягнути глибину екологічної проблеми значно легше через художній літературний твір, де взаємодію живої та неживої природи автор зображає в художній пасторалі. Як стверджує В. Будний, «міждисциплінарні студії виникли не з суто академічного інтересу чи пустої цікавості, а з нагальних потреб інтеграції та актуалізації сучасного знання про світ, долання бар'єрів» [1, с. 28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська дитяча література та її міждисциплінарні взаємодії часто залишаються terra incognita, хоча простежується чітка тенденція в дослідженні міжгуманітарних зв'язків. Так, перетин літератури з педагогікою, формування особистості майбутнього читача через читання досліджує Т. Качак: у збірнику науково-методичних статей «Література для дітей і дитяче читання в контексті сучасної літературної освіти» розглянуто важливі проблеми теорії та методики викладання літератури [4]. У контексті книговидання дитячої літератури Е. Огар не тільки аналізує сучасну дитячу літературу як об'єкт книговидання, а й досліджує вікові психологічні особливості, зокрема формування мовлення й мислення, дитяче сприйняття тексту [6]. На думку дослідниці, феномен дитячої книги не може розглядатися лише з точки зору класичного літературознавства, бо, окрім філологічного підходу, її ще необхідно досліджувати з точки зору дидактики в найширшому розумінні цього поняття – повчальному, виховному, дослідницькому тощо [5, с. 108]. Психологічний аспект у портретуванні образу бешкетника в дитячій літературі перебуває в центрі уваги наукових зацікавлень Б. Салюк [8].

Мета статті – простежити особливості художньої реалізації пізнавальних завдань О. Ільченка в оповіданні «Мандрівка Дощинки» (2008), виданій у серії книг «Історії в малюнках для найменших».

Виклад основного матеріалу. «Сучасний канон дитячої літератури, на думку У. Гнідець, передбачає реалізацію таких

трех критеріїв: інтернаціональність, інтеграція в дитячу літературу всіх жанрів, відкритість до сучасності як продовження традиційного канону» [2, с. 79]. Оповідання «Мандрівка Дощинки» О. Ільченка, письменника, який має педагогічно-природничу освіту, – це художній опис процесу колообігу води в природі. Текст спрямований на формування екологічної компетентності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, за допомогою образного сприйняття та переживання почуттів і пригод героїні книжки така мета досягається органічно. Загальновідомо, що екологічна компетентність – складник екологічної культури, усвідомлене володіння екологічними знаннями, способами прийняття рішень, моральними нормами та цінностями [7, с. 116].

Взаємодія біологічних видів, шлях води в процесі випаровування, колообігу і водночас радість від кругосвітньої подорожі, усмішки, простий спосіб викладу творять цікаву міждисциплінарну історію, історію, яка виникла на межі художнього слова, природознавства та екології.

У сучасній світовій літературі нарративний акцент зміщений на пізнання, на нон-фікшн, науково-популярну літературу, на протизву фікшену – художній літературі. Значної популярності набувають твори для дітей із науковим складником – різноманітні пізнавальні книжки з хімії, біології, фізики тощо («Червона книжечка» Г. Копилової, «Життєпис речовин» Юлії Смалі, «Біла трішки чорна-пречорна книжка» Кузька Кузякіна та ін.). Таку саму тенденцію засвідчує О. Ільченко серією пізнавальних книг для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, що вийшли друком у видавництві «Грані-Т». Автор не тільки образно відтворює події, а й спонукає читача зазирнути в наукову основу явищ, описаних у формі історії.

Сюжет оповідання О. Ільченка «Мандрівка Дощинки» організовує мотив подорожі. Автор у художній формі описує природне явище колообігу води в природі, з яким дитина ознайомлюється ще в садку, поглиблюючи свої знання в школі. У тексті не стільки відтворено фізико-хімічний складник процесу, скільки захопливий опис колообігу, мандрівки однієї краплинки води, персоналізованого образу Дощинки. Пізнання явищ природи – один із центральних аспектів твору. Власне, тема колообігу не нова в художній літературі, й авторських казок про випаровування води та повернення її на землю у формі опадів є достатньо. Згадаємо лише «Капітошку» – веселу, радісну історію краплинки Н. Гузеєвої (алюзія до мультиплікаційної історії «Капітошки» є досить сильною, але на передньому плані у творі О. Ільченка пізнавальний аспект, а не центральний образ та мотив благотворного впливу доброго героя на свого антагоніста, як у Н. Гузеєвої). Позитивний образ води (підкреслений гарним настроєм і краплинки Дощинки, і Капітошки, і героїв інших казок), його усміхнена персоналіфікація свідчить і про глибоку, часто неусвідомлену повагу людей до цього джерела життя. Практично в усіх народів світу у фольклорі чи авторських творах повага до води формується з наймолодшого віку. «Не плюй в криницю – доведеться води напиться», – твердить українське народне прислів'я.

Початок оповідання О. Ільченка – розповідь про воду у хмарі; автор звертає увагу на те, що «хмари стали зовсім темними» [3, с. 5], тому з них «почав падати дощ» [3, с. 5]. Такі прості для читачького сприйняття описи явищ природи, взагалі увага до природи характерні для письменника. Образність вступає у свою силу, коли О. Ільченко пише, що з доброї хмарки, яка «залишилася світлою» [3, с. 6], «випала одна з кра-

плинок на ім'я Дощинка» [3, с. 7]. І справді, лише в доброї, світлої, пухнастої краплинки може народитися допитлива, весела Дощинка, «рухлива, округла і усміхнена» [3, с. 8], яка розповідь подальшу історію краплі води з величезною увагою, добротою і людяністю. Протягом усієї книжки ми спостерігатимемо за позитивним настроєм Дощинки, її усмішкою і веселою допитливістю. Автор персоналізує краплинку дощу, щоб зробити її ближчою і зрозумілішою маленьким читачам, розвинути емпатію, спостереження, навчити дитину читати не лише очима, а й серцем, почуттями.

Отже, як годиться, крапля летить донизу, радіє разом із тисячами «таких самих краплинок» [3, с. 9]. У такий природний спосіб автор скеровує увагу на проблему самоідентичності: краплинка розуміє себе частинкою величезного світу природи, такою самою, як усі інші; інші краплинки такі самі, як і Дощинка; означено збірний образ сестрички-краплинки.

Перше, що вона зустрічає на шляху, – багатопверховий будинок, тут непомітно проявляється О. Ільченко як урбаніст, співець міста. А з вікна на краплинку «дивилися діти. Вони махали руками» [3, с. 11]. І вона їм усміхалася. Вчувається деяка самотність Дощинки, вона б і рада зустрітись з дітьми, та долю мандрівника вирішує не завжди він, а часто обставини – вітер, течія, несподівана зустріч. Героїня Ільченкової книжки завжди усміхнена й готова вітатися з усіма зустрічними. Тому й «вона усміхалася дітям» [3, с. 11]. Дощинка й хотіла «опинитися поблизу будинку», щоб познайомитися з дітьми, але «вітер почав дмухати щосили» [3, с. 12]. Обставини непереборної сили женуть подорожню далі, і вона не може зупинитися, бо на цьому завершилася б і ціла історія. В епізоді зустрічі Дощинки з дітьми відчувається алюзія до образу Мері Поппінс, яка за допомогою вітру прилітала на зустріч із дітьми. Та Дощинка летить «кудись далі» [3, с. 13] попри широку річку, «яка перетинала місто» [3, с. 13]. У цю річку разом з іншими краплинками і потрапляє героїня історії, щоб продовжити шлях уже не на крилах непостійного вітру, а у впевненій течії річки. А вже в річці «було багато дивного» [3, с. 16], тут Дощинка зустрічає різних риб, величезного сома, який теж неначе вітався із нею. Річка в О. Ільченка – спокійне місце, де співіснують різні види – від хижої щуки до маленьких напівпрозорих рибок, а на дні сидить «великий рак із чудернацькими клешнями» [3, с. 20]. Дощинка спостерігає, як щука намагається з'їсти рака, але той «грізно клаца клешнями і не підпустив щуку близько» [3, с. 22].

Окремішньо – про ілюстрації А. Котової, які оживляють історію. Кожна істота зображена реалістично. Варто лише придивитися – і видно луску й зуби щуки, важкі клешні рака, наставлені на хижачку, на жовтому піщаному дні лежать камінці і мушлі, теж ретельно промальовані, здається, що можна роздивитися деталі. Все це не лише відображає події історії О. Ільченка, а й поглиблює розуміння взаємодії між біологічними видами у водоймі: в чистій воді живе безліч створінь, їхнє середовище мусить бути чистим, прозорим, як крапля дощу, тоді й річка – дім для цих істот, а не місце, де щомиті необхідно боротися за потрібний для життя ресурс. Отже, вода на малюнках зображена дуже чистою, такою, щоб читач захотів зачерпнути її долонею чи роздивитися на глибині, як рак зі щукою воює. Отже, в оповіданні О. Ільченка «Мандрівка Дощинки» зображено ідеальний екологічний світ.

Після тривалої подорожі Дощинка припливла до моря, бо ж «майже всі ріки впадають у моря» [3, с. 25]. І це теж важливе

знання. Разом з автором, маленькою краплинкою, тисячами маленьких дощових краплинок дитина пізнає не лише сам процес колообігу води в природі, взаємодію живої та неживої природи, вона ще й намагається зрозуміти, як влаштований світ.

А на морі Дошинка зустріла «білих птахів – мартинів» [3, с. 25]. Принагідно зауважимо, що автор переважно уникає використання тропів, однак створені образи надзвичайно органічні, живі, вони вимальовуються яскравими картинками в уяві дитини: білі мартини «кружляють» [3, с. 16], а вдалині «видніється берег», сом «усміхався у свої вуса» [3, с. 17], «великі піняві хвилі покотилися морем» [3, с. 26] та ін. Малий читач завдяки цим образам, ілюстраціям і ширині зображеної автором панорами ніби сам опиняється в цьому світі дощинок, які бризкають на нього і ведуть далі й далі, щоденним шляхом кожної краплини води. Вражає те, як автор майстерно, скрупульозно вплітає до тексту появу різних живих істот: і акул, і крабів, і різноманітних риб, і водорості, молюсків, – усе, що творить наш світ, світ усього живого та неживого, тендітний, крихкий світ, який вимагає захисту.

Розмаїття топосів увиразнене погодними умовами. Так, дошинка потрапила у шторм і «каталася на хвилях» [3, с. 26], а потім «почала стрибати з одного гребеня хвилі на інший» [3, с. 27] і втекла від негоди. Її подорож була б неповною, якби не зустріла дельфінів, які покликали Дошинку до своєї гри. Як уже наголошувалося, пізнавальний аспект у тексті О. Ільченка дуже важливий, автор звертає увагу малого читача на те, що дельфіни – не риби, а ссавці.

На шляху подорожнього зазвичай має постати антигерой, такою на шляху Дошинки та її друзів є хижа акула. О. Ільченко наголошує на великій небезпеці. Дельфіни захистилися від акули, а Дошинку «тепла течія понесе далі» до океану [3, с. 35]. Письменник розширює горизонт, ведучи Дошинку далі, в неозорий простір. В океані вона зустрічає велетенського кальмара «з десятьма довгими щупальцями і очима завбільшки з тарелю» [3, с. 37]. На шляху героїні траплялися зграї риб і найбільші тварини на землі – кити. Як на початку історії Дошинка зустріла дівчинку та хлопчика, тепер їй трапляється дитина кита, яка теж дружньо усміхається з ілюстрації й запрошує героїню історії до гри.

Водна путь Дошинки триває, вона бачить, як змінюється колір води, як з'являються на шляху зарості коралів (утворення маленькими тваринками – кораловими поліпами, «які мешкали кожен у своїй кам'яній комірці» [3, с. 44]), а серед них «рибки-метелики, риби-папуги, риби-морські коники, риби-голки» [3, с. 45]. Автор постійно підкреслює розмаїття живого світу під водою.

Подорож Дошинки продовжується на континенті, де живуть слони – дивні великі тварини, що «обсипали собі спину піском» [3, с. 50], довгоший жирафи, товстелезні бегемоти. Так, вкотре О. Ільченко наголошує своїм читачам на красі живого світу нашої планети, важливості й цікавості всього живого. Письменник коротко, але влучно описує кожну тварину, яка траплялася на шляху краплини води. А коли течія її «підхопила і понесла подалі від берега» [3, с. 54], на видноколі постали обриси білого корабля.

Навколосвітня подорож Дошинки матиме завершення, яке пояснюється фізичними процесами випаровування. «І краплинки, і Дошинка також ставали такими легенькими, що здіймалися у повітря. Вони летіли над водою, вгору, до неба»

[3, с. 60]. Це завершальний етап колообігу води в природі. І знову утвориться хмара, яка проллється дощем над новим містом. Краплинки зібралися до купи, щоб усім разом утворити «біленьку хмаринку» [3, с. 60].

Символічним свідченням повернення мандрівника, тобто Дошинки, додому, на хмаринку, стала весела пісенька – таке собі святкування, без якого складно собі уявити справжню навколосвітню подорож. Так само, власне, як весела пісенька була яскравим наповненням процесу випаровування води й у «Капітошці» Н. Гузєєвої.

У барвистій, гарно ілюстрованій історії О. Ільченка яскраво заявлені екологічні мотиви, автори тексту та малюнків постійно наголошують, яким прекрасним є світ у його різноманітності, якими численними є взаємодії видів між собою та з навколишнім світом, і добре, що в цьому світі не плавають риби в поліетиленових пакетах і дельфіни не облуптані металевим дротом.

О. Ільченко за допомогою простої та зрозумілої мови пояснює дітям у художній формі, як відбуваються фізичні явища природи, зокрема колообігу води, реалізуючи пізнавальну функцію в мистецьких образах. Героїня твору, маленька краплинка Дошинка, з великою радістю й зацікавленням спостерігає за всім, що трапляється на її шляху, передаючи й малому читачеві своє позитивне сприйняття навколишніх подій та зустрічей. Доступною для дитячого сприйняття є історія навколосвітньої подорожі Дошинки як затятої мандрівниці, що йде своїм шляхом, за вітром чи течією, але ніде не лишається надовго, бо ж із хмари знову піде дощ.

Висновки. «Мандрівка Дошинки» О. Ільченка – яскравий зразок тексту, створеного на межі художньої дитячої літератури, природознавства та екології. Мотив подорожі організовує сюжетну реалізацію пізнавальної мети оповідання. Формуванню екологічної компетентності малих читачів сприятимуть зображені в оповіданні і цікава розмаїта навколосвітня подорож Дошинки, і екзотичний світ природи, і популяризація екологічних відомостей. Потужний пізнавальний наратив твору – шлях води в процесі випаровування, взаємодія біологічних видів – реалізований за допомогою персоналізованого образу краплі дощу Краплинки, її художньо змальованих пригод. Позитивний образ світу, радість від навколосвітньої подорожі, простий спосіб викладу – все це органічно поєднано в ілюстрованій історії для найменших читачів, формуючи в них думку про важливість живого світу планети, взаємопов'язаність усього та розуміння крихкості життя. Отже, оповідання постало на межі художнього слова, природознавства та екології.

У такому ж руслі інтердисциплінарного підходу доречно проаналізувати й інші твори О. Ільченка із серії книг «Історії в малюнках для найменших»: «У кого ріжки кращі» (2008), «Пригоди динозавриків» (2009), «Як крокодилу зуби лікували» (2009).

Література:

1. Будний В. Між дисциплінами: розширення контекстів літературознавчої галузі чи зміна статусу? *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія філологічна*. 2008. Вип. 44. Ч. 1. С. 22–31.
2. Гнідець У. Канон літератури для дітей та юнацтва. *Слово і час*. 2018. № 8. С. 72–80.
3. Ільченко О. Мандрівка Дошинки. Київ: Грані-Т. 64 с.
4. Качак Т.Б. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти: збірник наук.-метод. ст. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. 132 с.

5. Огар Е.І. «Розмова» про дитячу книгу (характеристика нової дискурсивної практики). *Поліграфія і видавнича справа*. 2005. Вип. 42. С. 106–112.
6. Огар Е.І. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Львів : Аз-Арт, 2002. 160 с.
7. Плохій З.П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника : навч.-метод. посібник до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». Київ : Світлич, 2010. 144 с.
8. Салюк Б. Психологічний портрет бешкетників дитячих оповідань В. Винниченка та повісті Н. Боден «Збігло літо». *Studia Methodologica*. 2011. Вип. 31. С. 133–137.

Kumanska Yu. Oles Ilchenko's "Doschynka's Journey": at the crossroads of literature and science

Summary. The article analyzes the story of O. Ilchenko "Doschynka's Journey" (2008), published in a series of books "Stories in Drawings for Little Children". In particular, is emphasized the importance of interdisciplinary studies in exploring works for children with a scientific component – various cognitive books in chemistry, biology, physics, etc. It is proved that the story of O. Ilchenko is a vivid example of a text created on the border of children's fiction, science and ecology. It is traced that an important concept of the author – formation of ecological competence of children at preschool and primary school age – is organically achieved by means of imaginative perception and experience of feelings and adventures of the heroine of the book.

It is emphasized that realization of the story's cognitive purpose is organized by a motive of a journey. It is analyzed that the writer, with the help of a personalized image of a drop of rain,

Doschynka, her artistically portrayed adventures, reproduces the path of water in the process of evaporation, the interaction of species. It is noted how positive image of the world, joy of the world trip, easy way of presentation are organically combined in the illustrated story for the smallest readers. Accessible to children's perceptions is the story of Doschynka's world-wide journey as of an active traveler. The author's ideas are focused on the thoughts about the importance of the living world of the planet, the interconnectedness of everything, and the fragility of life. Variety of places, weather conditions, exoticism provide curiosity in the perception of pictures of Doschynka's world trip. A special accent of the story of Doschynka author makes with the antihero – a predatory shark. Logical end of the world-wide journey of the rain drop is the artistic depiction of the physical process of evaporation – final stage of the water cycle in nature. A cheerful song became a symbolic testimony to the return of the traveler Doschynka to the cloud. However, to the small readers who have fallen in love with the heroine, the author reports that it will rain from the cloud. In this way, the writer achieves the cognitive function. Artistic images and motives of the story are subordinated to the promotion of scientific knowledge.

Allusions to the animated story of N. Guzeeva "Kapitoshka" are noted in this book.

The role of A. Kotova's illustrations, which successfully complement the child's idea of an ideal ecological world, is highlighted.

Key words: literature for children, cognitive literature, history in drawings, interdisciplinarity, allusion, environmental motives, travel motive, self-identity problem.